

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

ABU NASR FOROBIY FALSAFASIDA BAXT TUSHUNCHASINING TALQINI

Jumayeva Shaxlo Suyunovna

Qarshi davlat texnika universiteti, dotsent

Annotatsiya

Abu Nasr Forobiyning ilmiy, falsafiy va ma'naviy-axloqiy qarashlarining kognitiv faoliyati masalasi insonning baxt-saodatga erishuvi nuqtai-nazari bilan bog'liq tarzda muhokama qilinadi. Al-Forobiy ta'limotida yoritilgan qarashlarni o'rganish, tahlil qilish va hayotga tatbiq etishning ahamiyati yangilanayotgan O'zbekiston jamiyatini barpo etishning asosiy maqsadi va barkamol shaxsni tarbiyalash jarayoni sifatida ilmiy asoslangan. Ushbu maqolada "Ikkinchi Muallim" Abu Nasr Forobiyning falsafiy merosida baxt-saodatga erishuvning nazariy-metodologik asoslari haqida atroflicha fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: baxt, saodat, axloq, davlat, oqil rahbar, jamiyat farovonligi, inson xulq-atvori, yaxshilik, barkamol avlod.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПОНЯТИЯ СЧАСТЬЯ В ФИЛОСОФИИ АБУ НАСР АЛЬ-ФАРАБИ

Жумаева Шахло Сууюновна

Каршинский государственный технический университет, доцент

Аннотация

В статье рассматривается вопрос познавательной деятельности, связанной с научными, философскими и духовно-нравственными взглядами Абу Насра аль-Фараби, в контексте перспективы достижения человеческого счастья. Научно обоснована важность изучения, анализа и применения взглядов, отраженных в учении аль-Фараби, как главной цели построения обновленного узбекского общества и процесса воспитания гармоничной личности. В статье представлен всесторонний анализ теоретических и методологических основ достижения счастья в философском наследии Абу Насра аль-Фараби, «Второго Учителя».

Ключевые слова: счастье, нравственность, государство, мудрый лидер, социальное благополучие, человеческое поведение, доброта, гармоничное созидание.

INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF HAPPINESS IN THE PHILOSOPHY OF ABU NASR AL-FARABI

Jumayeva Shakhlo Suyunovna

Karshi State Technical University, Associate Professor

Abstract

This article examines the cognitive activity associated with the scientific, philosophical, and spiritual-moral views of Abu Nasr al-Farabi in the context of the prospects for achieving human happiness. The importance of studying, analyzing, and applying the views reflected in al-Farabi's teachings as the primary goal of building a renewed Uzbek society and cultivating a harmonious personality is scientifically substantiated. The article presents a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations for achieving happiness in the philosophical legacy of Abu Nasr al-Farabi, the "Second Teacher."

Keywords: happiness, morality, state, wise leader, social well-being, human behavior, kindness, harmonious creation.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shgan buyuk allomalarimizning ma'naviy-falsafiy merosiga katta e'tibor berila boshlandi. Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev o'z nutqlarida doimo xalqimizning boy madaniy merosini izchillik bilan o'rganishga, undan yoshlar madaniyatini shakllantirish va rivojlantirishda foydalanishga da'vat etib kelmoqdalar. "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun ajdodlarimizning madaniy-ma'naviy boyligini chuqur va har tomonlama o'rganishimiz darkor" [1].

O'rta asr musulmon Sharqining buyuk siymolaridan biri Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlug' Tarxon Abu Nasr Forobiy ham ana shunday zotlardan hisoblanadi. Allomaning falsafiy-ma'rifiy

qarashlarini milliy madaniy merosimizning asosini tashkil qilgan barkamol insonni tarbiyalashdagi beqiyos ahamiyatga ega ekanligini e'tirof etar ekanmiz, ularni har tomonlama va tizimli tarzda tadqiq etish dolzarb muammolardan hisoblanadi.

VII asr o'rtalaridan Markaziy Osiyoning bir qismi ulkan saltanatga aylangan arab xalifaligi tarkibiga kirdi. Yagona siyosiy maydonga birlashtirilgan bu ulkan mintaqa IX–XII asrlarda ulkan madaniy ko'tarilishni boshdan kechirdi. Bu davrda yetishib chiqib, ijod qilgan ko'plab mutafakkir va olimlarning kitoblari jahon madaniyati xazinasiga qo'shildi. Shunga ko'ra aytish mumkinki, aynan o'rta asrlardagi Sharq falsafasi qadimgi yunon falsafasining birinchi va asl merosxo'ri bo'ldi, ayni paytda uni ijodiy rivojlantirib, yangi yutuqlar bilan boyitdi. Bu ma'noda Abu Nasr Forobiy Sharq va Yevropa madaniyatlarini bog'lovchi ko'priki bo'ldi, desak yanqlishmaymiz.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bizga ma'lumki, Forobiy o'zining falsafiy qarashlarida Aristotel ta'sirida bo'lgan bo'lib, bu uning baxt tushunchasida ham aks etgan. Turk olimi Mahdiy Muhsin Platon va Forobiy falsafalari haqida gapirar ekan, shunday degan: "Ikkalasi ham fuqarolarning nigohini ularning dunyoviy tashvishlaridan ustun bo'lgan baxtga yo'naltiradi" [2].

Aristotelning fikriga ko'ra, baxt (eudaimoniya) "ruhning fazilatga muvofiq faoliyati va agar bir nechta fazilatlar bo'lsa, unda eng yaxshi va eng mukammaliga muvofiq" [3]. Baxt barcha ne'matlarning eng oliysidir. Bu barcha ne'matlarning birinchi tamoyili va sababidir.

Atoqli polyak olimi Vladislav Tatarkevich jahonning ko'plab tillariga tarjima qilingan "Baxt-saodat va inson kamoloti" asarida Jan Jak Russoning "Har bir odam baxtli bo'lishni istaydi, ammo avval baxt nimada ekanligini bilish zarur" degan fikrini keltiradi. V. Tatarkevich buyuk Sharq mutafakkiri Forobiyda baxt-saodat falsafasi chuqur tadqiq etilganligini bilmaydi. Shunga qaramay, uning komillik va mukammallik haqidagi fikrlari Forobiyning fikrlariga ohangdoshdir [4].

Muhokama. Al-Forobiy baxtni inson hayotining sababchisi deb ko'rsatar ekan, u "Xudo bizni baxtga, eng oliy mukammallikka erishish uchun yaratganini" aniq aytadi. Forobiyning fikriga ko'ra, insonga baxtga erishishda yordam beradigan hamma narsa yaxshilikdir va insonning baxtga erishishiga to'sqinlik qiladigan hamma narsa yomonlikdir. Inson nafaqat baxtni tushunishi va tan olishi kerak, balki uni orzu qilishi va uni hayotning maqsadiga aylantirishi kerak. Agar insonning baxtga bo'lgan istagi zaif bo'lsa va uning hayotda boshqa maqsadi bo'lsa, natija salbiy bo'ladi [5].

Forobiy o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida haqiqiy baxtga erishishdagi asosiy makon — o'zaro yordam qiluvchi, xalqini birlashtirgan shahar, ya'ni fozil shahar ekanligini ta'kidlaydi. Ya'ni baxtga erishish maqsadida o'zaro yordam bergan va birlashgan kishilar fazilatli jamoa bo'ladi.

Fozil jamoa haqidagi ta'limoti uning axloqiy kamolot va baxt-saodatga erishuv hamda insonparvarlik g'oyalari bilan chambarchas bog'liqdir. U o'zining ijtimoiy-falsafiy, siyosiy va axloqiy qarashlari markaziga insonni, uning maqsad-muddaolarini o'rganishni, axloqiy kamolot va baxt-saodatga erishuv yo'llarini ko'rsatishni qo'yadi.

Axloqiy kamolot deganda xayr-ehsonli ishlar, go'zal insoniy fazilatlarni tushunadi. Axloqiy kamolotga xalaqit beruvchi salbiy xislatlarga dangasalik, bekorchilik, bilimsizlik, ongsizlik, kasb-hunarsizlikni kiritadi. Forobiy aql, ilm va ma'rifatni baxt-saodatga erishishning asosiy vositasi deb biladi.

Forobiy inson fazilatlarini tug'ma va yashash jarayonida paydo bo'ladigan fazilatlariga bo'ladi. Olimning fikricha, tug'ma fazilatlariga insonning o'ta o'tkir zehniligi, biror narsani bilishga o'ta qobiliyatligi kiradi. Lekin tug'ma fazilatlar hayotda kam uchraydi. Asosiy axloqiy fazilatlarni odam yashash davomida egallaydi. Tug'ma fazilatli odamlar ham tarbiyaga muhtoj.

Natijalar. Forobiyning nazarida baxt va mukammallikka erishish borasida boshqa tamoyillar, ya'ni ratsional va intellektual tamoyillar kerak. Baxtga erishish uchun intellektual tamoyillarni asosiy tushunishning o'zi yetarli emas. Ushbu intellektual tamoyillar bilan ishlash kerak. Inson bu tamoyillar ustida ishlash uchun boshqa odamlar bilan birlashishi kerak, chunki yakkalanib qolgan odam yakuniy mukammallikka erisha olmaydi.

Forobiyning fikriga ko'ra, baxtga siyosiy birlashish doirasidan tashqarida erishib bo'lmaydi. Bu birlashishdan inson va siyosatshunoslik fani paydo bo'ladi. Forobiy metafizik bo'lgan. Hech qanday tamoyilga ega bo'lmagan, lekin o'zi barcha mavjudotlarning birinchi tamoyiliga aylangan mavjudotga yetmaguningizcha, ularning har birini o'rganish va tushunish kerak. Hech qanday kamchiliklari bo'lmagan bu mavjudotni anglab, bu mavjudotning boshqa barcha mavjudotlarga ta'sirini o'rganish kerak. Ushbu tadqiqot orqali inson mavjudotlarning mavjudligining asosiy sabablarini tushunadi.

Asosiy sababni bilgan va tushungan holda, baxtga erishish uchun foydali bo'lgan barcha yaxshi, fazilatli va olijanob narsalarni o'rganish kerak. Shuningdek, baxtga erishishga to'sqinlik qiladigan

yovuzlik, illat va pastkashlik nima ekanligini bilish kerak. Forobiyning fikricha, buni o'rganadigan va tadqiq qiladigan fan siyosatshunoslikdir. Forobiy siyosatshunoslikni "shahar aholisi siyosiy birlashish orqali baxtga erishadigan bilim" deb ta'riflaydi [6].

Baxt uchun zarur bo'lgan fazilatlarining uchinchi bo'lgan axloqiy fazilatga ega bo'lmasdan maslahat fazilatiga, ayniqsa siyosiy maslahat fazilatiga ega bo'lish mumkin emas. Chunki o'zi yoki boshqalar uchun yaxshilikni istagan inson fazilatli axloqiy xususiyatga ega bo'lishi kerak. Forobiyning fikricha, nazariy, maslahat va axloqiy fazilatlar hamda amaliy san'at ajralmasdir.

Forobiy o'zining "Fuqarolik siyosati" asarida baxtga erishishning dastlabki shartlarini tushunish muhimligini ta'kidlaydi. U hamma ham bu narsalarni tushunishga qodir emasligini ta'kidlaydi. Birinchi shartlarni tushunish qobiliyatiga ega bo'lgan odamlar baxtga erishishlari shart emas. Bu tug'ma qobiliyatlar odamlar uchun baxtga erishishni osonlashtiradi, lekin bu maqsadga intilish odamlarning o'zlariga bog'liqdir.

Forobiyning fikriga ko'ra, tug'ma xususiyatlarni rivojlantirish, kuchaytirish yoki zaiflashtirish mumkin. Forobiy fazilatli harakatlarni (tabiiy yoki orttirilgan) yozish san'ati bilan taqqoslaydi. Yozish san'atini qanchalik ko'p mashq qilsangiz, shuncha yaxshi bo'lasiz. Xuddi shunday, fazilatli harakatlarni qanchalik ko'p mashq qilsangiz, shuncha ko'p fazilatli bo'lasiz, bu esa oxir-oqibat sizni baxtga olib boradi [7].

Forobiy insonga baxtga erishishda uni boshqaradigan ustoz kerak, deb hisoblaydi. Xuddi shunday, shahar yoki millatga ham ularni baxtga yo'naltiradigan ustoz kerak. Bu ustoz podshoh, imom yoki faylasuf bo'lishi mumkin. Imom arab tilida "o'rnak ko'rsatiladigan kishi" degan ma'noni anglatadi. Bu musulmon ruhoniylariga tegishli.

Forobiy falsafa, din va siyosatni birlashtirib, imom, faylasuf va qonun chiqaruvchi (qirol)ning vazifalari bir xil ekanligini ta'kidlaydi. Forobiyning fikricha, falsafa eng oliy fan bo'lib, uning maqsadi oliy baxtga erishishdir. Shunday qilib, baxt falsafasini egallagan faylasuf yoki podshoh davlatni baxtga olib borishi mumkin. U falsafiy fan singari din ham mavjudlikning kelib chiqishi va sababi haqida bilim berishini tushuntiradi. Bundan tashqari, ularning ikkalasi ham baxtga erishish uchun harakat qiladi. Ular orasidagi yagona farq shundaki, din tasavvurga, falsafa esa tushuncha yoki intellektual idrokka asoslangan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Forobiy tafakkurida baxt tushunchasi insonning eng oliy maqsadi sifatida talqin etiladi. Unga ko'ra, baxt — bu ilohiy va tabiiy qonunlarga muvofiq yashash, insoniylik fazilatlarini kamol toptirish hamda ruhiy osoyishtalik va aqliy barkamollikka erishishdir. Forobiy nazarida baxtga erishish uchun shaxs avvalo bilimli, aql-zakovatli, axloqli va ma'naviy jihatdan yetuk bo'lishi zarur. Shuningdek, u insonning yolg'iz emas, balki jamiyat a'zosi sifatida qaralishini ta'kidlaydi. Bu esa baxt va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi. Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida jamiyatning mukammal shakli — fozil jamiyat modelini tasvirlab berar ekan, unda har bir kishi o'z vazifasini anglab, umumiy manfaatlar yo'lida harakat qiladi, bu esa ijtimoiy uyg'unlik va taraqqiyotga olib keladi. Bunday jamiyatda adolat ustuvor bo'lib, ilm, fazilat, axloq va aqlparastlik asosiy qadriyatlaridir. Forobiy uchun fozil jamiyat bu faqat tashqi tartibga asoslangan tuzilma emas, balki ichki ma'naviy uyg'unlikni o'zida mujassam etgan tizimdir. Shu bois, Forobiyning qarashlari nafaqat o'z davrining ijtimoiy-falsafiy muammolariga javob beradi, balki bugungi kun jamiyatlari uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki u inson baxtini individual yutuq sifatida emas, balki jamoaviy yuksalish, bir-birini tushunish, hamjihatlik va axloqiy qadriyatlar asosida barpo etilgan ijtimoiy tuzum bilan bog'laydi. Bu esa Forobiy merosining abadiyligi va har bir zamon uchun ma'naviy mayoq ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. – Toshkent: O'zbekiston, 2016. – 14 b.
2. Mahdi M. Al Farabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy. – Chicago: The University of Chicago Press, 2011. – 298 p.
3. Mo'minov I. M. O'zbekistondagi tabiiy-ilmiy va ijtimoiy-falsafiy tafakkur tarixidan lavhalar. – Toshkent, 1999.
4. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. – Москва: Прогресс, 1981. – С. 31–32.
5. Forobiy A. N. Fozil odamlar shahri / akad. M. Xayrullayev tahriri ostida. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993.
6. Xayrullayev M. M. Forobiy (Hayoti va ilmiy merosi). – Toshkent: O'zbekiston, 1991.
7. Касымжанов А. Х. Абу-Наср аль-Фараби. – Москва: Мысль, 1982. – 198 с.